प्रतिज्ञापत्र

या संशोधन अहवालात समाविष्ट करण्यात आलेले संशोधन कार्य हे कोणाच्याही मदतीशिवाय माझ्या स्वतःचे प्रयत्नाचे फलित आहे. त्यासाठी माझ्या मार्गदर्शकाकडून मिळालेले मार्गदर्शन आणि यापूर्वी झालेल्या संशोधनाचे संदर्भ, याशिवाय कशाचीही मदत घेण्यात आलेली नाही. उपयोगात आणलेल्या संदर्भाचा योग्य निर्देश करण्यात आलेला आहे असे मी प्रतिज्ञापूर्वक घोषित करतो.

(वैधारे म.भा.)

स्थळ : कोल्हापूर

तारीख : २८ मे. १९९०

CERTIFICATE

This is to certify that Shri Madhukar Bhauso Vedante has completed his dissertation entitled, " माध्यमिक स्तरावरील मराठीच्या पाठ्यपुस्तकांच्या अध्यापनाचा मूल्य-शिक्षणाच्या संदर्भात चिकित्सात्मक अभ्यास " under my guidance and supervision.

This dissertation is required towards the part-fulfilment of the requirements for the Degree of M.Phil. (Education).

His work is original and such material as has been obtained from other sources has been duly acknowledged in the dissertation.

R.B. Dewasthalee 30/5

(Dr. R.B. Dewasthalee)

Place : Kolhapur

Date : 30th May, 1990

ऋ ण नि र्दे श

प्रस्तुत शोधप्रबंध सादर करताना मला कर्तव्यपूर्तीचे समाधान होत आहे. या शोधप्रबंधासाठी डॉ. रामचंद्र मार्तंड देवस्थळी, प्रपाठक, शिक्षणशास्त्र विभाग, शिवाजी विद्यापीठ, कोल्हापूर यांनी तत्परतेने अमूल्य मार्गदर्शन केले आहे. प्रस्तुत प्रबंधाच्या संदर्भात त्यांचा जाणकार सहवास माझ्या वृत्ती प्रवृत्तींनाही विशिष्ट वळण देऊन गेला आहे. प्रस्तुत शोधप्रबंधाला मार्गदर्शन, सहकार्य, प्रेरणा देणाऱ्या आणि मानवी जीवनमूल्यांचे साक्षात अधिष्ठान बनून राहिलेल्या डॉ. देवस्थळी यांचा मी सदैव ऋणी आहे.

श्री. शाहू शि. शिक्षण संस्थेचे चेअरमन माननीय आमदार श्रीपतरावजी बोंद्रे आणि सेक्रेटरी, माननीय नामदेवरावजी कांबळे व आमचे प्राचार्य डॉ. के.एस. गुरव यांनी माझ्यावर अत्यंत प्रेम केले आहे. प्रस्तुत शोधप्रबंधाच्या परिपूर्तीपाठीमागे त्यांचे आशीर्वाद उभे आहेत. त्यांचाही मी सदैव ऋणी आहे.

कोल्हापूर शहरातील सर्व माध्यमिक शाळांचे मुख्याध्यापक, तसेच ९ वी, १० वीला मराठी अध्यापन करणाऱ्या सर्व अध्यापकांनी प्रस्तुत शोधप्रबंधाची प्रश्नावली भरून देण्यामध्ये मोलाचे सहकार्य केले. मी त्यांचा ऋणनिर्देश करणे माझे कर्तव्य समजतो.

प्रस्तुत शोधप्रबंधाच्या कार्यामध्ये सहकार्य करणारे माझे विद्यार्थी मित्र श्री. विलास चौगुले आणि माझे सहकारी प्रा. शिरोळे दीक्षित, प्रा. सांगले, प्रा. पवार, प्रा. नायकवडी, प्रा. पाटणकर, प्रा. पाटील, प्रा.सौ. घोपे, प्रा. जाधव यांचाही मी आभारी आहे.

मुद्रक टंकलेखन करून देणारे श्री. वायडे यांच्या सहकार्याबद्दल त्यांचेही मी आभार मानतो.

माझ्या मातोश्री आणि पत्नी माधुरी यांनी दिलेल्या सक्रिय प्रोत्साहनाबद्दल आणि ज्या ज्ञात अज्ञात व्यक्तींचे सहकार्य मला लाभले त्या सर्वांचा मी ऋणी आहे.

प्रस्तुत शोधप्रबंधाचा माध्यमिक स्तरावरील मराठी अध्यापनाचा मूल्यमापन संदर्भात स्तर उंचावण्यास निश्चितपणे चांगला उपयोग होईल असा विश्वास वाटतो.

(मधुकर भाऊराव वैदारे)

स्थळ : कोल्हापूर

दिनांक : २८ मे. १९९०

अनुक्रमणिका

पृष्ठांक

प्रकरण पहिले - प्रास्ताविक : 1 to 20

१.१ विषय प्रवेश 1

१.२ संशोधन समस्येचे शीर्षांकन 4

१.३ संशोधन विषयाचे महत्त्व व व्याप्ती 6

१.४ संशोधनाची उद्दिष्टे 12

१.५ संशोधनाच्या मर्यादा 13

१.६ संशोधन पध्दती 14

१.७ प्रकरणीकरण 18

प्रकरण दुसरे - मूल्य-अर्थ, महत्त्व व अध्यापन : 21 to 42

२.१ मूल्य-अर्थ आणि व्याप्ती 21

२.२ मूल्य निर्मिती पूर्वेतिहास 26

२.२.१ आध्यात्मवादाची मूल्यविषयक भूमिका 27

२.२.२ निसर्गवादाची मूल्यविषयक भूमिका 28

२.२.३ कार्यवादाची मूल्यविषयक भूमिका 28

२.२.४ वास्तववादाची मूल्यविषयक भूमिका 29

२.२.५ अस्तित्ववादाची मूल्यविषयक भूमिका 30

२.२.६ तार्किक अनुभववादाची मूल्यविषयक भूमिका 30

२.३ मानवी जीवनातील मूल्यांचे स्थान 32

२.४ मूल्यसंक्रमण - अर्थ 36

२.५ मूल्यसंक्रमण आणि शिक्षण यांचा अन्योन्यसंबंध 37

२.६ मूल्यसंक्रमणात शिक्षण आणि शिक्षक यांची भूमिका. 38

२.७ समारोप 40

पृष्ठांक

प्रकरण तिसरे – संशोधनसमस्येशी निगडित साहित्याचे समालोचन : 43 to 61

३.१ प्रास्ताविक 43

३.२ संशोधनसमस्येशी निगडित साहित्याचे समालोचन 44

३.२.१ संशोधनसमस्येशी निगडित ग्रंथरूपातील व लेखरूपात प्रकाशित झालेल्या साहित्याचे समालोचन 45

३.२.२ संशोधनसमस्येशी निगडित असलेल्या संशोधित साहित्याचे समालोचन 50

३.३ समारोप 58

प्रकरण चौथे – ९ वी, १० वीच्या ` कुमारभारती ` या पाठ्यपुस्तकातील पाठांमधून प्रतिबिंबित होणाऱ्या मूल्यांचे विश्लेषण : 62 to 86

४.१ प्रास्ताविक 62

४.२ भारतातील शिक्षण आयोग व शिक्षण मंडळांची मूल्यसंवर्धनातील भूमिका 63

४.३ मूल्यसंवर्धनात अभ्यासक्रम पुस्तिकेचे अवलोकन 65

४.४ इयत्ता ९ वीच्या `कुमारभारती` या पाठ्यपुस्तकातील पाठांमधून प्रतिबिंबित होणाऱ्या मूल्यांचे विश्लेषण 67

४.५ इयत्ता १० वीच्या ` कुमारभारती ` या पाठ्यपुस्तकातील पाठांमधून प्रतिबिंबित होणाऱ्या मूल्यांचे विश्लेषण 75

४.६ समारोप 85

पृष्ठांक

प्रकरण पाचवे - संशोधन सामग्रीचे विश्लेषण आणि अर्थनिर्वचन :		87 to 183
५.१	प्रास्ताविक	87
५.२	प्रश्नावली भरून देणाऱ्या अध्यापकांची सर्वसाधारण माहिती	88
५.३	पाठ्यपुस्तकातून प्रतिबिंबित होणारी मूल्ये आणि त्यांचे संक्रमण	97
५.४	मूल्यशिक्षण संदर्भात अध्यापकांचा कृतिसत्रातील सहभाग	127
५.५	मूल्य आणि अध्यापकाचे व्यक्तिमत्त्व यांचा संबंध	137
५.६	मूल्य आणि सामाजिक वास्तव यांचा संबंध	145
५.७	मूल्य आणि अभ्यासपूरक अभ्यासेत्तर कार्यक्रमाचे आयोजन	153
५.८	पाठ्यपुस्तकातील मूल्यांचे संख्या प्रमाण आणि त्यामुळे मूल्यसंक्रमणात येणाऱ्या अडचणी	160
५.९	मूल्ये आणि त्यांचे मूल्यमापन	168
५.१०	प्रस्तुत संशोधनास उपयुक्त अशी अन्य माहिती	180
५.११	समारोप	182
प्रकरण सहावे - निष्कर्ष आणि शिफारसी :		185 to 213
६.१	प्रास्ताविक	185
६.२	अध्यापकांची शैक्षणिक अर्हता आणि अनुभव	185
६.३	मूल्ये आणि त्यांचे संक्रमण	189

पृष्ठांक

प्रकरण सहावे (पुढे चालू....)

६.४ अध्यापकांचे मूल्यशिक्षणातील प्रशिक्षण 196

६.५ मूल्ये आणि अध्यापकाचे व्यक्तिमत्त्व यांचा संबंध 198

६.६ मूल्ये आणि सामाजिक वास्तव यांचा संबंध 201

६.७ मूल्ये आणि अभ्यासपूरक व अभ्यासेतर कार्यक्रमांचे आयोजन 204

६.८ पाठ्यपुस्तकातील मूल्यांचे संख्याप्रमाण व त्यामुळे मूल्यशिक्षणात येणाऱ्या अडचणी 205

६.९ मूल्ये आणि त्यांचे मूल्यमापन 208

६.१० सर्वसाधारण निष्कर्ष व शिफारशी 211

६.११ पुढील संशोधनासाठी विषय निर्देशन 212

परिशिष्टे :

अ) अध्यापकांना दिलेली प्रश्नावली 214

अ.१) अध्यापकांच्या मुलाखतीसाठी योजलेले प्रश्न 221

ब) प्रश्नावली भरून देणाऱ्या अध्यापकांची शाळेवार यादी 222

ब.१) मुलाखत घेतलेल्या अध्यापकांची यादी 229

क) अध्यापकांच्या एकूण अनुभवाचे मध्यमान 230

ड) मराठी विषय अध्यापन करणाऱ्या अध्यापकांच्या अनुभवाचे मध्यमान 231

इ) ९ वी, १० वीला मराठी शिकविणाऱ्या अध्यापकांच्या अनुभवाचे मध्यमान 232

ई) मूल्यसूची 233

संदर्भ ग्रंथ सूची 235 to 242

सारणींची यादी

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
१.	१.१	प्रस्तुत संशोधनासाठी ९ वी, १० वीच्या मराठीच्या अध्यापकांनी मराठी पाठ्यांच्या प्रश्नावलीचे विश्लेषण.	15
२.	४.१	मूल्यानुसार गद्य, पद्य पाठांची विभागणी, इयत्ता ९ वी.	67
३.	४.२	इयत्ता ९ वीच्या ' कुमारभारती ' या मराठीच्या पाठ्यपुस्तकातून प्रतिबिंबित होणाऱ्या मूल्यांची मूल्यप्रकारानुसार विभागणी.	73
४.	४.३	९ वीच्या मराठीच्या पाठ्यपुस्तकात प्रतिबिंबित झालेल्या मूल्यांच्या प्रकारानुसार शेकडा प्रमाण.	74
५.	४.४	मूल्यानुसार पाठांची विभागणी (इयत्ता १० वी - ' कुमारभारती ')	76
६.	४.५	कुमारभारती इयत्ता १० वीच्या पाठ्यपुस्तकातील मूल्यांची मूल्यप्रकारानुसार विभागणी.	82
७.	४.६	मूल्यांच्या प्रकारानुसार प्रतिबिंबित मूल्यांचे शेकडा प्रमाण (१० वी, कुमारभारती)	84
८.	५.१	अध्यापकांची शैक्षणिक अर्हतेनुसार वर्गवारी.	88
९.	५.२	पदवीपरीक्षेला घेतलेल्या विषयानुसार अध्यापकांचे वर्गीकरण.	91
१०.	५.३	पदव्युत्तर परीक्षेला घेतलेल्या विषयानुसार अध्यापकांचे वर्गीकरण.	92

सारणींची यादी (पुढे चालु....)

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
११.	५.४	बी.एड्.ला मराठी अध्यापन पध्दती घेतलेले शिक्षक.	93
१२.	५.५	अध्यापकांचा एकूण अनुभवाची सरासरी.	94
१३.	५.६	अध्यापकांच्या `मराठी` अध्यापनाच्या अनुभवाची सरासरी.	95
१४.	५.७	अध्यापकांच्या ९ वी, १० वीला मराठी अध्यापन करण्याच्या अनुभवाची सरासरी	96
१५.	५.८	पाठ्यपुस्तकातील मूल्यांचे जाणीवपूर्वक संक्रमण करण्याबाबतचे अध्यापकांचे मत.	98
१६.	५.९	अध्यापकांनी सुचविलेले मूल्यसंक्रमणाचे मार्ग.	100
१७.	५.१०	मूल्ये जाणीवपूर्वक संक्रमित न करण्यामागील कारणे.	104
१८.	५.११	मूल्ये जाणीवपूर्वक संक्रमित केली जात नाहीत त्याची अन्य कारणे.	110
१९.	५.१२	विद्यार्थ्यांमध्ये मूल्यांचे संक्रमण होण्याचे प्रमाण.	121
२०.	५.१३	मूल्ये मोठ्या प्रमाणात संक्रमित न होण्यामागील कारणे.	123
२१.	५.१४	मूल्यशिक्षण शिबीरामध्ये अध्यापकांचा सहभाग.	129
२२.	५.१५	अध्यापकांनी सहभाग घेतलेल्या मूल्यशिक्षण कृतिसत्र-शिबीरांची माहिती.	131
२३.	५.१६	मूल्यशिक्षणाचे कृतीसत्र परिणामकारक होण्यासाठी केलेल्या सूचनांचे वर्गीकरण.	134
२४.	५.१७	अध्यापकाच्या व्यक्तिमत्वाच्या परिणामाबाबतचे अध्यापकांचे मत.	137

सारणीची यादी (पुढे चालू....)

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
२५.	५.१८	मूल्यसंक्रमणावर अध्यापकाच्या व्यक्तिमत्वाचा प्रभाव पाडणाऱ्या बाबींचे वर्गीकरण.	139
२६.	५.१९	अध्यापकाच्या व्यक्तिमत्वाचा प्रभाव पडत नसल्यास त्याची कारणे व त्यांचे वर्गीकरण.	143
२७.	५.२०	अध्यापकाच्या व्यक्तिमत्वाचा परिणाम न होण्याची अन्य कारणे व त्यांचे वर्गीकरण.	144
२८.	५.२१	मूल्यसंक्रमणात सामाजिक वास्तव आड येते का या संबंधातील अध्यापकांचे मत.	146
२९.	५.२२	मूल्यसंक्रमणात सामाजिक वास्तव आड येण्याची कारणे व त्यांचे वर्गीकरण.	147
३०.	५.२३	मूल्यसंक्रमणात सामाजिक वास्तव आड न येण्याची कारणे व त्यांचे वर्गीकरण.	151
३१.	५.२४	मूल्यसंक्रमणात सामाजिक वास्तव आड येण्यामागील अन्य कारणे व त्यांचे वर्गीकरण.	152
३२.	५.२५	मूल्यसंक्रमणासाठी अभ्यासपूरक उपक्रमांच्या आयोजनाबाबतीतील अध्यापकांचे मत.	154
३३.	५.२६	मूल्यांनुसार अभ्यासपूरक उपक्रमांचे आयोजन व त्यांचे वर्गीकरण.	155
३४.	५.२७	मूल्यसंक्रमणासाठी अभ्यासेत्तर उपक्रमांचे आयोजन व त्यांचे वर्गीकरण.	158
३५.	५.२८	पाठ्यपुस्तकातील मूल्यांचे संख्याप्रमाणाबाबत अध्यापकांचे मत.	161
३६.	५.२९	पाठ्यपुस्तकातील मूल्य संख्या अधिक वाटण्याची कारणे.	163

सारणीची यादी (पुढे चालू...)

अनु.	सारणी क्रमांक	सारणीचा विषय	पृष्ठांक
३७.	५.३०	मूल्यसंख्या अधिक असल्याने मूल्यसंक्रमणात येणाऱ्या अडचणींबाबत अध्यापकांचे मत.	165
३८.	५.३१	मूल्यसंख्या अधिक असल्याने मूल्यसंक्रमणात येणाऱ्या अडचणीमागील कारणे.	166
३९.	५.३२	मूल्य संख्या अधिक असल्याने मूल्यसंक्रमणात येणाऱ्या अडचणीमागील अन्य कारणे.	167
४०.	५.३३	मूल्यसंक्रमणाचे मूल्यमापन करावे का याबद्दल अध्यापकांचे मत .	169
४१.	५.३४	मूल्यसंक्रमणाचे मूल्यमापन का करावे या उत्तरातील कारणे.	170
४२.	५.३५	मूल्यसंक्रमणाचे मूल्यमापन का [करू नये] करावे याची कारणे.	173
४३.	५.३६	मूल्यसंक्रमणाचे प्रमाणबध्द मूल्यमापन करता येईल काय यासंबंधीचे अध्यापकांचे मत.	175
४४.	५.३७	मूल्यसंक्रमणाच्या मूल्यमापनाचे मार्ग.	176
४५.	५.३८	मूल्यसंक्रमणाचे प्रमाणबध्द मूल्यमापन का करू नये याची कारणे.	179

नकाशा-आलेख सूची

अनु.	सारणी क्रमांक	शीर्षक	पृष्ठांक
		नकाशा	
१.		कोल्हापूर शहर.	XIV
		आलेख	
१.	५.९	मूल्य संक्रमित करण्याचे मार्ग.	99
२.	५.१०	मूल्ये जाणीवपूर्वक संक्रमित न करण्या-मागील कारणे.	103
३.	५.१२	मूल्यांचे संक्रमण होण्याचे प्रमाण.	120
४.	५.१५	अध्यापकांचा कृतिसत्रातील सहभाग.	128

कोल्हापूर शहर

कोल्हापूर महापालिका हद्द दर्शविणारा नकाशा.